

A XVII-XVIII. század magyar zenéje

A XVII. században a három részre szakadt Magyarország megszilárdult. A törökök az ország középső részén hatalmukat véglegesnek tekintették. Elterjesztették sajátos keleti kultúrájukat, amelynek fönmaradt emlékei napjainkban is a török uralomra emlékeztetnek.

A Dunántúl és a Felvidék nagy része a Habsburg Birodalomhoz tartozott. A török elleni harc, a vallásháborúk, az elnyomás, a birtokaitól megfosztott nemesség elégedetlensége a nemzeti érzést, a függetlenség utáni vágyat erősítette. A Habsburg-házzal való szembefordulás kulturális téren is érezhető volt. A főnemesi rezidenciákon (rezidencia: királyok és főurak állandó lakhelye) - Esterházy, Thököly, Bethlen Gábor udvarában - élénk zenei élet folyt. Szerződött muzsikuskok, zenekarok működtek. Egyre gyakrabban fogadtak magyar lantosokat és énekmondókat a külföldi muzsikuskok helyett.

A kor hangszeres zenéjének emlékét a korabeli kódexek, kéziratok őrizték meg, sajnos azonban csak töredékek maradtak fenn. (A kódex kézzel írott könyv. Egy-egy fejezet nagyméretű, gazdag díszítésű kezdőbetűjét iniciálénak nevezzük. Ezek valóságos kis remekművek, miniatűrök. A kódexeket általában szerzetesek írták, az iniciálé rajzait az illuminátor, azaz a díszítőmester festette.)

A XVII. sz. magyar zenei hagyományát a szomszédos nemzetiségekével együtt négy kézirat őrzi:

1.) Kájoni kódex

Egyik legfontosabb forrásunk, kéziratok könyv. Lejegyzője **Kájoni János** erdélyi ferences rendi szerzetes és orgonista. Nevéhez fűződik több nagyjelentőségű zenei gyűjtemény összeállítása. E kódex népies táncdallamokat, valamint egyházi és világi énekeket is tartalmaz. (pl. **Apor Lázár tánca**, Chorea)

2.) Vietorisz kódex (tabulatúrák könyv) kb. 1680-ból

tabulatúra = a hangszeres zene írásos rögzítésének módja XV.-XVII. században, a hangjegyeket számok, betűk és egyéb jelek pótolták. A tabulatúra késői leszármazottja a gitár mai zenei jelrendszere.

E kéziratok könyvet a felvidéki Vietorisz családról nevezték el. Több magyar, latin és szlovák nyelvű világi és egyházi énekeket, táncokat, trombitadarabokat, és virágénekeket is tartalmaz. (pl.: Áll előttem egy virágszál)

3.) Lőcsei tabulatúrák könyv

A Felvidéken a XVII. sz. második felében készült ez a gyűjtemény. Szepességi német és lengyel dallamok mellett díszítéses, figurációs magyar tánczenét is felölel. Ez a gyűjtemény eredeti virginálkompozíciókat és átiratokat tartalmaz. (A virginál téglalap alakú csembaló típusú billentyűs hangszer.)

Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820)

Ó és Új, mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam tsinálmányja, ki másé címmel állította össze és zárta le 1813-ban kézzel írott versgyűjteményét Pálóczi Horváth Ádám. A becses mű, mely megkerülhetetlen dokumentuma a korabeli zene- és irodalomtörténetnek egyaránt, kéziratok formájában terjedt, és csak 1953-ban jelent meg könyv alakban.

A mű szerzője, Kazinczy barátja és a magyar irodalmi népiség jelentős előfutára volt. Borsos, évődő, jó ízű és bolondos dalok sorakoznak az Ötödfélszáz énekek lapjain. Kedvesek is, de olyan szókimondóak is, melyek egyik-másik részlete az nyomtatott kiadásban is kipontozva jelenhetett csak meg. Találhatók persze a gyűjteményben mindenféle ódon és kevésbé ódon históriás versek is.

4.) Soproni Stark-féle virginálkönyv

Főleg német dallamok gyűjteménye, de található közöttük négy magyar tánczene is.

Dal- és kóruséneklés

Elsősorban a református kollégiumokban élt. (Debrecen, Sárospatak, Pápa, Kolozsvár.) A fennmaradt források, melyek a kor magyar nyelvű dalkincsét megőrizték, a diákénekeskönyvek,

melodiáriumok: a kollégiumi diákok által összeállított vegyes tartalmú, kéziratos zenei gyűjtemény, melybe az összeállító többnyire egyszólamú egyházi és világi énekeket másolt le. A dalok sorrendje és értékrendje nagyon esetleges, a kottázás pedig jól tükrözi tulajdonosának zenei képzettségét. A melodiáriumokban elvétve találhatunk többszólamú, esetleg hangszerkíséretes műzenei alkotást is.

„Kulcsár-féle sárospataki melodiárium”

„Szkárosi-féle melodiárium”

Maróthi György

(1715–1744)

Tehetős debreceni polgárcsaládból származott. 1732-ben hét évig tartó külföldi tanulmányútra indult, melynek során a nagy svájci (Basel, Zürich, Bern), és holland (Groningen, Hága, Utrecht, Leyden és Amsterdam) egyetemek előadásait látogatta. Hazatérve a debreceni református kollégium történelem, matematika és retorika professzora lett, emellett a svájci egyetemek mintájára Collegium musicumot szervezett az iskola diákjaiból. Egy magyar nyelvű, egyszólamú zoltárkiadás után 1743-ban jelentette meg négyszólamú zoltárkiadványát (A' Soltároknak Négyes Nótájik), amely azonban Maróthi életében nem vált gyakorlattá az istentiszteleteken.

Istvánffy Benedek

(1733–1778)

A 18. század legtehetségesebb magyar származású komponistája. Apja, Istvánffy József a veszprémi püspök, majd a győrszentmártoni (ma Pannonhalma) később a bakonybéli bencések muzsikusa volt. Istvánffy Benedek fiatal korában a Széchenyi grófok soproni és nagyeceni kastélyában állt szolgálatban, majd 1766-tól haláláig a győri székesegyház orgonista–karnagy állását töltötte be. Zenei műveltségét minden bizonnyal a közeli Kismartonban szerezte, talán az itt működő Gregor Joseph Werner tanítványaként.

A győri székesegyház kottatárában fennmaradt másolatai bizonyítják, hogy jól ismerte az Esterházy-udvar zeneéletét, a régebbi és a kortárs zenei repertoárt. Bár mindössze tizenkét kompozíciója maradt fenn (és ezeket is csak szűkebb hazájában játszották), műveinek magas színvonala a zenei stílusokban való tájékozottságáról és kiváló zenei ízléséről tanúskodik. Két ünnepi miséjében és tíz kisebb egyházi darabjában meggyőződhetünk kiváló dallami invenciójáról, ötletes formálókészségéről és gazdag harmóniai nyelvezetéről.

Verbunkos

A szó német eredetű, **Werbung** = fogadást, édesgetést, szerzést, toborzást jelent. A táncdal társított verbuválás célja az volt, hogy a magyar parasztleányeket katonai szolgálatra csábítsa, csalogassa, toborozza. Ez a hadkiegészítés adott nevet új stílusú férfítáncunknak, később pedig a verbunkos műzenei stílusnak. A verbunkos stílust tehát a zene és a tánc kölcsönhatása alakította.

A verbunkos zene jellemzői:

A verbunkostáncot a méltóságteljes katonás testtartás, a kétrészség, a bokázó és a változatos figurák jellemzik. A verbunkos muzsikára jellemző a hegedűjátékból fakadó dallamalkotás, a páros ütemű pontozott ritmus, amelyet triolák tarkítanak, s a „bokázó” zárlattípus (A pontozott ritmus egy éles és egy nyújtott ritmust tartalmaz. Mindkettő egy rövid és egy hosszú hangból áll, s a hangok hosszúságát egy ponttal jelöljük. Tehát ha az első után áll a pont, akkor nyújtott, ha a második után, akkor éles lesz a ritmus. Ezért is nevezik pontozott ritmusnak. A triola azt jelenti, hogy egy mértékegység alatt három hang szólal meg.)

A magyar népzene és a néptáncra is általában jellemző a díszítés, cifrázás. A verbunkos zenében is gyakran találunk díszítő, motívumokat.

A verbunkos tánczene könnyen felismerhető sajátos stílusjegye még a kétrészség. Ez azt jelenti, hogy a lassú kezdést gyors második rész követi.

A verbunkos tánczene tehát két szakaszból áll:

- Az egyik gyökere a **lassú magyarban** tánc. Talán Zenéje lassú, széles ívű dallam, *hallgatónak* is szokták nevezni.
- Másik gyökere a **friss magyar**, melyen a gyors és feszes tempójú, tüzes, dinamikus ugrós táncot értjük. Zenéjére is a feszes táncritmus, és a gyorsan ívelő dinamikus dallamozgás jellemző.

A verbunkos táncok formai szempontból két nagy csoportot alkotnak:

- A **szólóverbunk** gazdag formakincsű, rögtönzésszerű, az egész ország területén elterjedt. Nyitottsága a táncot és a zenét is alkalmassá tette a további átalakulásra.
- A **körverbunk** ennek a táncnak a klasszikus formája, a katonai verbuválás megszűnése után más szerepkört betöltve, legényavatáson, bevonuló katonák búcsúztatásán, búcsúkon még ma is föllelhető. Szabályozott fölépítésű, formakincse lényegében azonos a

szólóverbunkéval, de abból csak azok a motívumok épültek a körverbunkba, amelyek alkalmasak voltak az egységes, egyöntetű előadásra, az együtt táncolásra.

A verbunkos zene hatása az európai zenére

A verbunkos a maga korában egyet jelentett a magyar zenével. Elemei, mint ún.

„ungarizmusok” szinte minden európai szerző zenéjében nyomot hagytak.

Brahms például műveiben a verbunkos muzsikát egészen magáévá tette, mintegy anyanyelvi szinten művelte. **21 magyar táncot** írt, s valamennyi eredeti dallam feldolgozása.

Joseph Haydn, a bécsi klasszicizmus egyik vezéralakja, mint ismeretes - megszakításokkal ugyan -, de több mint 30 évig állt az Esterházyak szolgálatában. Nem csoda, hogy hatott rá a magyar verbunkoszene. (Haydn: „**Magyar nemzeti induló**”). Beethoven több alkalommal is járt hazánkban. Szoros kapcsolatban állt a művészetet pártoló Brunszvik, Erdődy, Esterházy családokkal. **III. szimfóniájának** egyik részletében az ünnepélyes dallam, a pompázatos ritmus nagyon emlékeztet a verbunkos tánczenére.

Liszt Ferenc volt az első, aki műveivel fölkelte Európa érdeklődését a verbunkos alapú magyar műzene iránt.

A XIX. századhoz, a romantika évszázadához jól illett Liszt érzelmekre ható muzsikája.

Magyar rapszódiaival Európa-szerte mindig elsőpró sikert aratott.

Erkel Ferencnek a verbunkoszenéhez kapcsolódó munkássága még színesebb. ő stílussá formálta ezt a zenét, így alkotta meg énekes és hangszeres műveit. Erkel operáiban a hagyományos balett verbunkos elemeket tartalmazó táncbetét. A Bánk bánban a csárdást, a Hunyadi Lászlóban a kifinomult úri palotást találjuk.

A verbunkos muzsika a XX. században is tovább él Kodály, Bartók és követőik munkásságában. Kodály nagyzenekari művében a Galántai táncokban is megtalálható nemzeti múltunk e legszebb zenei öröksége, a verbunkos.

A verbunkos zene legjelentősebb képviselői

A XIX. században a verbunkos tánczene egyre inkább hangszeres műzenévé alakult, kilépett a toborzás, valamint a falusi táncmulatságok köréből, és a cigányzenekarok közvetítésével szórakoztató társasági zeneként eljutott a nemesi udvarokba és a városi lakossághoz is. A zeneirodalom a most már szélesebb körben kedvelt verbunkos muzsika alkotói és előadói közül Lavotta, Csermák és Bihari nevét az elsők között említi.

Bihari János

(1764-1827)

Cigány származású zeneszerző és hegedűvirtuóz. Pesten, Pozsonyban és Bécsben aratta legnagyobb sikereit. 1800 körül öt tagú bandát alakított, s ennek élén valósággal lázba hozta hallgatóságát. Nem ismerte ugyan a kottát, de táncdallamai - amelyek közvetlenül vonója alatt születtek - megannyiszor ámulatba ejtették a közönséget. (Berzsenyi, Széchenyi, Liszt Ferenc emlékezik bámulattal játékára.) Összesen 84 kompozíciója maradt fenn, egyik legismertebb verbunkos dallama a Friss magyar.

Lavotta János

(1764-1820)

Először joghallgató volt Pozsonyban és Pesten, majd hivatalnok, nevelő lett, s csak később szánta el magát a zenei pályára. Változatos, nyugtalan élete során: volt muzsikadirektor a pestbudai és kolozsvári színháznál, tanított zongorát és hegedűt, majd zenemű-kereskedést is nyitott. Műveiben megpróbálta a verbunkos nagyobb formákba való beépítését

(programszvitek). Zenéjéről elismerően nyilatkozott Csokonai, Kölcsey, Kazinczy. Említésre méltó Lassú magyar kompozíciója.

Csermák Antal

(1771-1822)

Életéről keveset tudunk. Egy ideig a pestbudai magyar színtársulat 1. hegedűse volt. A színházban hangversenyt is rendezett. Zenéje közelebb áll a bécsi hangszeres stílushoz, mint a magyar dallamokhoz. Az első szerző, aki a verbunkos stílust kamarazenére alkalmazta.

Rózsavölgyi Márk

(Balassagyarmat 1788 körül – Pest, 1848. január 23.)

Zeneszerző, hegedűművész, a csárdás „atyja”. Fia, Rózsavölgyi Gyula, társalapítója volt a Rózsavölgyi Zeneműkiadónak.